

R A P P O R T

O V E R H E T O R G E L I N D E

G E R E F O R M E E R D E K E R K

" D E H O E K S T E E N "

T E

P A T E R S W O L D E

© 1997
JAN JONGEPIER
EMMAKADE 49
8921 AG LEEUWARDEN

Orgeladviseur.

HET ORGEL IN DE GEREFORMEERDE KERK "DE HOEKSTEEN" TE PATERSWOLDE
=====

Historisch overzicht

1882 Gebouwd door de orgelmakers Gebr. Van Oeckelen voor de Gereformeerde kerk te Delfzijl.

Oorspronkelijke dispositie:

Manuaal, C-f³

Bourdon	16 vt	B/D deling c°/cis°
Prestant	8 vt	
Holpijp	8 vt	
Viola di Gamba	8 vt	
Octaaf	4 vt	
Fluit	4 vt	
Nachthoorn	2 vt	
Trompet	8 vt	

Aangehangen pedaal C-d'.

1954 Nieuw orgel Geref. Kerk Delfzijl door C.Verweys.
Orgel van Van Oeckelen overgeplaatst naar Groningen-Noord, Geref. Goede Herderkerk.

Aldaar restauratie door Mense Ruiters.

* pedaal voorzien van transmissie-lade voor Subbas 16 vt en Fluitbas 8 vt, ontleend aan Bourdon 16 vt, constructie volgens eigen vinding.

* Trompet 8 vt vervangen door Mixtuur 3-4 sterk.

Een foto van de situatie in Groningen bleef bewaard en is in Paterswolde ingelijst bij de klaviatuur opgehangen. Daarop is de oorspronkelijke kast nog te zien.

1960 Wegens bouw nieuw orgel in de Goede Herderkerk orgel van Van Oeckelen verkocht naar Gereformeerde kerk Paterswolde.

Bij plaatsing in de tegenwoordige kerk ging de oude kast (ook zijwanden en achterwand) geheel verloren.

Recent uitgevoerde wijzigingen zijn:

* Fluit 4 vt omgewerkt tot Koppelfluit 4 vt.

* Op kantslepen toegevoegd een Quint 2 2/3 vt disc. en Terts 3/5 vt disc., bezet met oud pijpwerk,

* toevoeging elektronisch vrij pedaal.

Electrisch

Wie heeft dit gedaan?

BESCHRIJVING HUIDIGE TOESTAND

Front en kas

Het orgel staat thans opgesteld op de beganegrond, rechts voorin het kerkgebouw, terzijde van het liturgisch centrum.

De gehele orgelkas is van recente makelij. Het kasraam is van vuren, alle paneelvullingen zijn van plaatmateriaal. De voorzijde is wit geschilderd, de zijkanten en de achterkant zijn bruin.

Het oorspronkelijke front van 1882 was een wat smallere versie van het fronttype dat ook in Veessen is toegepast. Karakteristiek is de plaatsing van de ene grote prestantpijp als scheiding van de gedeelde velden. Op de middentoren was als bekroning, volgens vaste patronen van Van Oeckelen, een lier geplaatst.

Alle oude frontpijpen zijn in dezelfde ordening als de oorspronkelijke in het nieuwe front herplaatst. Mogelijk is hier en daar wat overlengte weggehaald.

Het frontschema is:

	6		4		4		6	
5	6	1	4	6	4	1	6	5

Opmerkelijk is het even aantal pijpen in het middenveld. Op de foto van het oorspronkelijke front lijkt het daar ook zo geweest te zijn.

De frontpijpen zijn van een hoog tingehalte gemaakt. Alle pijpen bezitten rond opgeworpen labia die verguld zijn.

De stomme pijpen in het front bezitten geen kernen. Nergens zijn zijbaarden toegepast.

Sprekende pijpen zijn:

a. middentoren van 6, zijtoren van 5, twee grote alleenstaande pijpen.

b. in de bovenvelden van 4 aan weerszijden de 3 grootste pijpen.

Totaal 24 sprekende frontpijpen, = C-h° Prestant 8 vt.

Windvoorziening:

Onder in het orgel thans een modern reguleurbalgje, daarnaast een ventilator in dempkist.

Op deze plaats zal zich zeker oorspronkelijk een grote magazijnbalg bevonden hebben.

Van de oorspronkelijke kanalisering is niet veel meer over.

Er is een pneumatische tremulant.

Klaviatuur

De klaviatuur bevindt zich aan de rechter zijkant.

Het handklavier met zijn bakstukken is nog origineel. Het beleg op de ondertoetsen is in kunststof vernieuwd, 1 deel per toets.

De registerknoppen van het Manuaal bevinden zich op één horizontale rij boven de lessenaar. De twee knoppen voor de twee pedaaltransmissies zijn aan de linkerzijde bijgeplaatst in een overeenkomstig knoptype. Aan de rechterkant zijn twee kleinere knopjes bijgeplaatst voor de twee op kantslepen toegevoegde manuaalregisters.

Onder deze twee knopjes is naast de lessenaar een soortgelijk knopje voor de Tremulant aangebracht. Links, naast het bakstuk van het handklavier, bevindt zich de knop voor de pedaalkoppel.

Links naast de lessenaar zijn 10 kleine knopjes, van hetzelfde type als Quint en Terts van het Manuaal, aangebracht voor het elektronisch vrij pedaal, vertikaal geordend, 10 knopjes onder elkaar.

De knoppen boven de lessenaar lijken nog van 1882 te zijn. Ze bezitten witte porseleinen plaatjes waarop de registernamen in zwarte letters aangebracht zijn. Gezien de nummering op de plaatjes moeten de naamplaatjes van jongere datum zijn.

De Manuaal-registers zijn genummerd 1 tm. 11, de tremulant 12, de beide pedaaltransmissies 13 en 14, de elektronische pedaalstemmen 15 tm. 24.

De eiken muzieklessenaar is uitneembaar, en is nog origineel.

Het pedaalklavier is modern.

Het knieschot is in schuine positie geplaatst, maar is wel origineel.

De orgelbank is oud.

Aan de registeropschriften is geen dispositie-wijziging te zien. Gezien de werkzaamheden aan de Fluit 4 vt, die pas in Paterswolde plaats vonden, zullen de plaatjes dus van zeer recente datum moeten zijn.

Nergens is een voet-teken (') of afkorting (vt) toegepast. De witte porseleinen plaatjes zijn van een goud randje voorzien.

De bakstukken zijn rechthoekig van vorm, maar bezitten aan drie zijden een mooi profiel aan het bovendek.

Ivoor-inleg (rechthoekige veldjes) op bovenzijde, voorzijde en zijkanten buitenzijde.

De onderlijst van het klavier is met schroeven bevestigd.

Links en rechts is een rechthoekig stuke ivoor ingelegd.

De lijst zelf is evenals de bakstukken van ebben. (bakstukken denkkelijk ebben-fineer).

Het klavierplankje is eveneens vastgeschroefd, en is ook van ebben, evenals de onderlijst vlak uitgevoerd.

Alle trekstukken van de registers zijn rond uitgevoerd.

Enkele maten van de klaviatuur

zichtbare lengte ondertoets	14.2
Lengte voorstuk	4.4
Lengte boventoets onder/boven	9.3/8.8
hoogte boventoetsbeleg	1.7
dikte boventoetsbeleg bovenop	1.0
hoogte fronton	2.0
c-h	16.2
c-c'	18.3
breedte bakstuk	4.35
lengte bakstuk	14.7
hoogte bakstuk	5.0
hoogte onderlijst	3.2
inwendige breedte lessenaar	83
diepte bovenin	19.5
idem onderaan	10.3
hoogte	41.3
knoplengte	5.2
∅ porseleinen plaatje	3.3
∅ knop	4.5
trekstangen h.o.h. horizontaal	9.0
onderkant klavier vanaf vloer	83.3
hoogte klavierplankje	9.5
∅ kleine knopjes	3.5
∅ naamplaatjes hierop	2.3

Windlade

De windlade van het Manuaal is nog de sleeplade uit 1882, redelijk gaaf gebleven, behoudens de weinig fraai uitgevoerde uitbreiding aan de achterzijde.

De indeling van de cancellen is in hele tonen:
(van achteren bezien)

f³.....Cs C.....e³

De slepen zijn nog oud.

Stokken en roosters van de 7 min of meer oude registers zijn oud. Stok en rooster (hechthout) van de Mixtuur zijn van Ruiter, stokken en rooster van de latere uitbreiding zijn uiteraard modern.

De voorstellen zijn origineel. Als klemmen zijn grote palmhouten bewerkte schotels aangebracht, naar vast patroon bij de Gebr. Van Oeckelen in deze bouwperiode.

Schrijven op palmhout schoefformen.

Mechanieken

Onder de windlade een walsraam van eiken. Hierin metalen walsen met stelinrichting. Walsarmen eveneens van metaal. Onder het klavier een winkelbalk met winkelhaken. Stoters vanaf klavier naar winkelbalk. Abstractuur tussen winkelbalk en walsraam. Al deze onderdelen nog origineel.

Het originele walsbord van het aangehangen pedaal is voor de pedalkoppel toegepast. Eiken walsbord met metalen walsen en walsarmen.

Van de eenvoudig aangelegde registermechaniek is het houten wippenstuk met daarin de ijzeren hefbomen nog origineel. De trekstokken zijn gewijzigd.

Pedaal-transmissies

Van de Bourdon 16 vt zijn 20 grenen pijpen opgesteld aan de linker zijkant van de manuaallade, binnen de kas. Wellicht is dat ook de originele plaats van deze pijpen. Boven de trekstokken van de registers is door Ruiter een laatje aangebracht waarop nog 19 metalen pijpen van de Bourdon 16 vt staan. Uit deze 39 Bourdon-pijpen zijn via Ruiters eigen transmissiesysteem twee pedaalregisters afgeleid.

Gebreken

In grote lijnen funktioneert het orgel redelijk.
Op de datum van inspectie (7 juli 1997) verkeerde de windlade dankzij een langdurige vochtige periode naar behoren.
Er was bij de blinde proef geringe doorspraak hoorbaar.
Opvallend was echter de zeer sterk toenemende activiteit van de windmachine bij het nemen van de blinde proef.
Dit bevestigt eerdere waarnemingen van zowel de bespelers als de orgelmaker die het orgel onderhoudt betreffende de toestand van de windlade: de aanwezigheid van lekkage hierin is zeker.

Dit is dan tevens het hoofdgebrek van het instrument.
Lekkage in de windlade ontstaat door uitdroging ten gevolge van klimaat, hetzij langs natuurlijke, dan wel langs door de omstandigheden bepaalde weg. Met dat laatste is bedoeld hoe wij kerkgebouwen gebruiken: comfortabel verwarmd wanneer het maar enigszins koud is.
Orgels zijn daar door hun constructie niet tegen bestand.

De gevolgen van de lekkage uiteten zich in directe en indirecte weg:

- direct:-door de onregelmatige windtoevoer treden ontstemmingen op,
 - er ontstaat bijspraak bij het spelen (onbedoelde tonen).
- indirect: op termijn raakt het pijpwerk beschadigd door overmatige stemmingshandelingen.

Naast de lekkage in de windlade zijn nog enkele andere minder gunstige details te melden:

- de toestand van het pijpwerk is slecht te noemen. Er zijn veel vervormingen, stemkrullen en lapjes zijn op veel plaatsen met tape en papiertjes provisorisch bijgewerkt. Zelfs kleinere Mixtuurpijpjes zijn hier en daar misvormd.

Gebreken in de klank zijn hiervoor al vermeld:

- de slechte aanspraak van de Viola
- de ongunstige uitwerking van de wijziging van de Fluit 4 vt,
- de slechte aansluiting van de Mixtuur bij de oude stemmen,
- het geringe nut van de twee toegevoegde discantstemmen.

Betreffende het elektronisch vrij pedaal kunnen ook nog enkele opmerkingen gemaakt worden:

- op dit moment funktioneert de toevoeging verre van storingsvrij en is het niet bruikbaar,
- de door Ruiters aangelegde gebruiksmogelijkheid van de twee pedaaltransmissies funktioneert prima en moet voor dit orgel een aantrekkelijke en voldoende uitbreiding van de mogelijkheden worden genoemd.

Tenslotte wordt een overzicht gegeven van de elementen die afwijken van de oorspronkelijke staat van het orgel:

1. de orgelkas is geheel verdwenen,
2. het oorspronkelijke pedaalklavier is verdwenen,
3. de oorspronkelijke registerplaatjes zijn verdwenen,
4. de oorspronkelijke windvoorziening is verdwenen,
5. alle conducten naar afgevoerde pijpen zijn verdwenen,
6. het register Trompet 8 voet is verdwenen,
7. het register Fluit 4 voet is gewijzigd,
8. rond de klaviatuur hebben verschillende aanvullingen het oorspronkelijk beeld veranderd.

RESTAURATIE - VOORSTEL

=====

In de huidige context moet het orgel worden gezien als een goed instrument voor de begeleiding van de gemeentezang. Verwacht mag worden, dat het storingsvrij funktioneert. Dat is een terechte eerste optie.

Een terugkeer naar de oorspronkelijke gedaante is in het huidige kerkgebouw niet mogelijk. Daarvoor ontbreekt een goede plaats voor een opstelling in historische zin.

Voorgesteld wordt daarom, het orgel in hoofdlijnen in de gewijzigde vorm te aanvaarden.

Bij een restauratie van noodzakelijke aard kunnen echter kleine correcties plaatsvinden, om het muzikale karakter van de meeste registers te versterken met een verbeterd rendement van later toegevoegde elementen.

Aanvaarding van de huidige staat betekent concreet dat de hiervoor vermelde afwijkingen van de oorspronkelijke staat wat betreft de punten 1 tot en met 6 buiten beschouwing blijven.

Ten aanzien van de opgesomde gebreken op pagina 8 wordt het volgende in overweging gegeven:

1. demontage van pijpwerk en windlade.
2. restauratie van de windlade. De noodzaak van een trekvrrije plaat lijkt aanwezig. Over de details kan nader worden overlegd.
3. De restauratie van de windlade kan aanleiding zijn, nu de lade toch uit elkaar genomen is, de situatie van de nieuwere registers te saneren.

Voorgesteld wordt:

- a. de Mixtuur te reduceren tot 2-3 sterk met de volgende samenstelling:

C	c ^o	c'
2	2 2/3	4
1 1/3	2	2 2/3
		2

Hiervoor zoveel mogelijk bestaand pijpwerk te gebruiken, indien mogelijk en noodzakelijk de mensuur corrigeren, zodanig dat de mensuur op de c's niet enger wordt dan de d's van de Octaaf 4 vt.

- b. De sleepdeling, dammen en stokken zodanig herindelen, dat op normale wijze een discant-sleep voor een Cornet 3 sterk geplaatst kan worden.
De Cornet op de lade te plaatsen, waarbij de stok wel enigszins mag oversteken.
- c. de kantslepen verwijderen, de registermechaniek aanpassen, de kleine knopjes verwijderen, één knop van het normale patroon bijmaken.

4. Reconstructie van de pijpen van het register Fluit 4 voet tot de oorspronkelijke mensuur en pijpvorm.
5. Controle van de houten pijpen op winddichtheid en waar nodig herstel van deze pijpen.
6. het metalen pijpwerk nazien, opronden waar noodzakelijk, loszittende baarden en krullen solderen, kleine gebreken herstellen.
7. Het orgel weer samenstellen, de intonatie egaliseren in het bestaande karakter, waarbij extra aandacht voor de Viola 8 vt en Fluit 4vt, waarbij algehele herintonatie van Mixtuur en Cornet (de Cornet eventueel met gebruikmaking van de bestaande 2 2/3 en 1 3/5 voets pijpen, indien niet mogelijk in nader overleg anders te besluiten).

Ten aanzien van het electronisch vrij pedaal wordt het volgende voorgesteld:

1. in elk geval geen kosten te besteden aan deze voorziening,
2. bij voorkeur verwijdering van alle onderdelen uit de orgelkast,
3. uitstukken van de 10 registergaten voor deze pedaal-registers.

Verwacht mag worden, dat het orgel na zodanig herstel als hierboven omschreven gedurende lange tijd vlekkeloos zal functioneren. In muzikaal opzicht zal het ruime mogelijkheden bieden en inspirerend kunnen werken. De klank zal muzikaler zijn en meer eenheid bezitten. De verschillende registers zullen ruimere combinatie-mogelijkheden bieden.

Desondanks moet worden beseft dat het beoogd herstel een partieel herstel is. Aan de orgelkas, de windvoorziening, en de mechanieken wordt niets gedaan. Ook de klaviatuur blijft buiten de aanpak.

Op dit moment doen zich aan deze onderdelen geen onregelmatigheden voor.

Overwogen kan nog worden, de frontpijpen, waarop zich veel aanslag bevindt, te poetsen.

Tot verder mondeling overleg ben ik altijd bereid.

26 juli 1997
JAN JONGEPIER
Adviseur
LEEWARDEN.